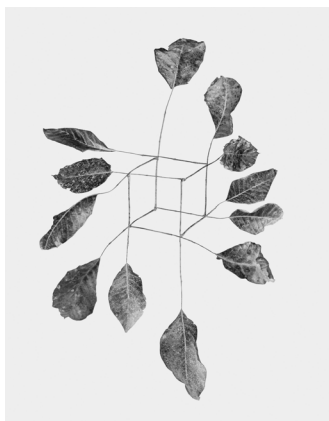

SERESTÉLY ZALÁN

AZ ÖNÉRTÉS BOGARAI

Az euszocialitás felfedezése a rovarok körében alapjaiban írta át a rovarkutatás, a biológia, végső soron pedig az emberi önértés máig terjedő évtizedeit.

Fürgék, falánkak, szaporák, minden szférát belaknak, életciklusuk során számos – akár bizarr – alakot ölthetnek, és a legváratlanabb helyzetekben bukkannak elő a földből, falból, repedésből, kőből, porból, elhalt testek mélyedéseiből. Bizonyos értelemben tökéletes Másikjai az embernek, tükörszimmetrikusaink: kívül hordják a vázuk. Ennek ellenére a rovarvilágban rejlő poétikai és, ha úgy tetszik, politikai felhajtóerőt viszonylag későn ismertük fel (évszázadokon keresztül beértük olyan rovarallegóriákkal, mint a tücsökről és a hangyáról szóló), aztán felismerve, sokszorosan kiaknáztuk (l. a földön kívüli vagy a lehetséges poszthumán világok opcióit latolgató filmek gyakran népesítik be a jövőt lárvaarcú, rovarszerű lényekkel). Mindennek valószínűleg nemcsak episztemológiai, de technikai okai is vannak. A rovarvilágot közel kétszáz éve tanulmányozzuk módszeresen (nagyjából ennyi idő az entomológia¹), ennek ellenére továbbra is az ökoszféra azon szegmensét képezi, amely jócskán tartogat titkokat és meglepetéseket. Megfigyelése és megértése nagyban kötődik technikai kondíciókhoz, például az optikai eszközök fejlődéséhez (a 139–240 nanométeres parányfűrész első példányait csak 1997-ben sikerült leírni). A rovarkutatás technikai paramétereinek javulása, illetve a biológiai kutatások 20. századi paradigmaváltásai révén az 1960-as években egyszerre korszakalkotó jelenséget fedeztünk fel: bizonyos rovarfajok a mienkhez sok tekin-

tetben hasonló társadalmi struktúrákba szerveződnek. A hangyák vagy a méhek világában tetten érhető valamiféle politika, képesek létrehozni és megszervezni ún. szuperorganizmusokat, bonyolult munkamegosztás jellemzi a társadalmait, szerteágazó rokon kapcsolatokkal. Az euszocialitás felfedezése a rovarok körében alapjaiban írta át a rovarkutatókat, a biológiai, végső soron pedig az emberi önértés máig terjedő évtizedeit. Hiszen megérteni azt, hogy bizonyos rovarfajok hasonló társadalmi konstellációkban „gondolkodnak”, mint mi, egyben azt is előrevetíti, hogy a *Homo sapiens sapiens* szociabilitása is más megvilágításba kerül. A rovarvilág kifejezés mára tehát túllépett a metaforán, abba a dimenzióba, ahol az euszociális rovarok által konstruált világokat valóban világokként értjük meg.

A 60-70-es évek ökológiai boomja vagy – az előbbtől nyilván nem függetlenül – a szintén a 70-es években Roderick Nash által meghirdetett környezettörténet (*environmental history*),² illetve akár a két chilei biológus, Humberto Maturana és Francisco Varela 72-es elmélete az élő organizmus autopoietikus szerveződéséről világossá tette a nonhumán világ megismerésének emberi önértésben játszott, hanyagolhatatlan szerepét. Az, hogy Suzanne Batra épp 1966-ban figyelte meg, majd írta le a méhek euszociális viselkedését, végül is „mindössze” egy fejezete ennek a fordulatnak. Mindez korszakhatárt jelöl az emberi önértés területén is, hiszen az ember deklaráltan biológiai lényként, az ökoszféra vagy éppen a „kakosmosz”³ szerves részeként kezdi fölfogni önmagát, olyan lényként, amely sem időbeliségében, sem világteremtő habitusában nem különül el a környezetétől. Írásom azt a kérdést járja körül, hogy vajon voltak-e előzményei ennek a fordulatnak, illetve a 60-70-es évek nagy boomja és az euszocialitás felfedezése előtt milyen szerep jutott a rovarvilágnak az emberi önértés termelésében? Mi tette alkalmassá a rovarvilágot arra, hogy az emberi önértés sajátos alakzatává váljon a 19. század második fele és a 20. század első harmada között? Válaszkísérletem mindössze néhány olyan momentumra szorítkozik, amikor saját írói vagy irodalomtudományos tájékozódásom során fölillantak előttem a rovarvilág és az emberi önértés korai metszéspontjai, kirajzolva egy alakzat lehetséges körvonalait. Ezek a rátévedések csak annyiban reprezentatívak, amennyiben általában a véletlenek azok, és mégis, mintha felmutatnának valamit e korai alakzat izgalmas rétegzettségéből. Tételesen négy olyan réteget különíték el, melyeket az alakzat magában foglal, azzal a két megjegyzéssel, hogy ezek általában nem „vegytisztán” jelennek meg az idézett szövegekben, illetve hogy valószínűleg összetettebb az alakzat tektonikája.

1. A rovarok arctalansága, valamint szaporaságuk, számos rovarfaj azon tulajdonsága, hogy egyedei rajokba verődnek, vagy kolóniákat alapítanak, valamint az a jelenség, hogy a rovarvilág minden szférát belakik, különösen alkalmassá teszi a tömeg és az eltömegesedés, a tömegtársadalmak megjelenítésére. A 19. század utolsó éveit és az 1930-as évek között egyre több európai elméletíró diagnosztizálta az eltömegesedés problematikáját. Gustave Le Bon 1895-ben közölte *A tömegek lélektana* című pszichológiai elemzését,⁴ Oswald Spengler 1918-ban adta közre az eltömegesedő nyugati civilizáció összeomlását vizionáló *A Nyugat alkonya* első kötetét,⁵ Martin Heidegger 1927-es *Lét és idő*,⁶ valamint 1935-ös *Bevezetés a metafizikába* című kötetei fókuszában szintén az eltömegesedés kérdése – a tudomány tényreérése és az autentikus lét elvesztése – áll, José Ortega y Gasset pedig 1930-ban publikálta *A tömegek lázadása* című nagyesszéjét,⁸ mely az „elkényeztetett tömegember” máig egyik legnagyobb hatású portréjává vált.

A tömeg persze, ahogyan Ernesto Laclau *A populista ész* című könyvének⁹ első fejezete vagy Peter Hayes a csöcselék ideológiai funkcióival foglalkozó tanulmánya¹⁰ megmutatja, mélyen ideologizált fogalom minimum a francia forradalom óta, megkonstruálásához, befeketézéséhez, szuverén cselekvői minősége elvitatásához számos érdek kapcsolódik. De az alapvető kérdés az, hogy a rovarral vagy a rovarvilággal kapcsolatos analógia hogyan tudja megjeleníteni a tömeg, a tömegember, az eltömegesedés fogalmához kapcsolódó ideológiákat. A kérdés látványosan érintkezik az alakzat egy másik rétegével: 2. A rovarok, pontosabban bizonyos rovarfajok, megelőlegezve az euszocialitás 60-as évekbeli felfedezését, már az 1920-as évektől hivatkozási alapként szolgáltak az emberi világ társadalmi és politikai intézményeinek megértésében és legitimálásában.

Jakob von Uexküll 1920-ban adta közre *Staatsbiologie (Anatomie – Physiologie – Pathologie des Staates)* című munkáját,¹¹ mely az állam biológiai koncepcióját vázolja. Kulcsár-Szabó Zoltán remek összefoglalásában: Uexküll munkája nép és állam viszonyát vizsgálja, a népet olyasfajta, többek közt szűnyograjhoz hasonlító dinamikus egységként ábrázolva, melynek bár alakja folyton változik, ezzel együtt is képes önmagából kidolgozni egy olyan alakzatot (Uexküll gyakori párhuzama a méhek világából a lép), amely ezt az egységet a külvilág, a környezet dologiságához láncolja, illetve térbeli struktúráként rögzíti: „Az állam olyan élőlény, amely rendelkezik azzal a képességgel, hogy önnön életének formát vagy alakot szabjon [...], ami döntően három »szerv« működés-módjában valósul meg”: (1.) a létrehozó-termelő szerv, tehát egyfajta emberanyag, egymással bonyolult viszonyban szerveződő egyének átláthatatlan láncolata, (2.) az „államvér”, mely nagyjából a gazdaságnak, a javak csereforgalmának felel meg, illetve (3.) az idegrendszer, mely leginkább valamilyen monarchikus jellegű, államformáló elvvel azonosítható – „az állam kevésbé valamilyen népakarat, mint inkább természetes törvényszerűségek kifejeződése”. Az állati „államokat” az emberiektől az különbözteti meg, hogy míg „a hangya- vagy méhállamok esetében az »egyen« léte kimerül az állam fenntartásáért végzett tevékenységben, addig az ember élete nem korlátozódik az állam működtetésére, vagyis a munkára, hanem ettől relatíve független – az »állam« helyett a »nép« fogalma felől megközelíthető – régiókra is kiterjed”. Épp az állam–nép distinkció teszi szükségessé bizonyos társadalmi szerződések megkötését, azt a lépést, hogy az állam kontraktuális értelemben számonkérhetővé tegye polgárait. Az állam, az általa biztosított védelemért cserébe, beleszólást követel a szaporodás, az egészségmegőrzés, valamint az egyéni képességek kiművelésének (eugenika) kérdéseibe is.¹²

Oswald Spengler – Uexkülléhez szervesen kapcsolódó – munkásságának egyik leginkább kitüntetett darabjában, *A Nyugat alkonya* második, 1923-as kötetében a civilizációs folyamat történeti dialektikájának feltárása közben szintén helyet kap az ember-rovar analógia: „Ha két szudáni néger törzs között vagy Caesar korában a keruszkok és a kattok között, vagy, ami lényegében ugyanaz, két hangyanemzetség között háborúság tör ki [kiemelés tőlem – S. Z.], az kizárólag az élő természet színjátéka. Ha azonban a keruszkok 9-ben a rómaiakat ütik, vagy az aztékok a tlaszkalánokat, az történelem. A mikor jelentősége lép itt elő; az évtizednek, magának az évnek van súlya. Egy nagy életút előrehaladásáról van szó, amelyben minden döntés korszakos rangú. Valamilyen cél van jelen, mely felé a történések terelődnek, valamilyen létjelleg, mely a maga belső természetének meg kíván felelni, egy tempó, egy szerves tartam – nem pedig szki-

ták, gallok, karibiak fel- és letűnése, melynek az egyénekben való megnyilvánulásai éppúgy jelentéktelenek, mint egy hódkolóniában vagy a sztyeppén élő gazellacsordákban való megnyilvánulásai. Ez zoológiai történet, és teljesen más jellegű: nem egyes népek és csordák sorsáról van szó, hanem *embereknek, valamint gazelláknak és hangyáknak mint fajoknak a sorsáról* [kiemelés tőlem – S. Z.]. A primitív embernek csak biológiai értelemben van történelme.¹³ Később az analógiát így bontja ki: „Az állatnak a térben szabadon mozgó testével [...] belép a létezésbe az éberlét, a megértő érzékelés és ezáltal a kényszer, hogy az élet fenntartásáról önállóan gondoskodjon. Ez hozza magával az élettől való félelmet, és vezet – egyre finomabb érzékek kialakulásával – a tapogatózáshoz, a szimatoláshoz, a kémleléshez, a füleléshez, majd ezek alapján a térben való mozgáshoz, kereséshez, gyűjtögetéshez, üldözéshez, a másik rászédéséhez, rabláshoz, ami jó néhány fajtában – *mint a hód, a hangya, a méh, sok madár és ragadozó állat* [kiemelés tőlem – S. Z.] – egészen egyfajta kezdetleges gazdasági technikáig fejlődik, ami a maga részéről már előfeltételezi a megfontolást, vagyis a megértésnek az érzékelésről való bizonyos fokú leválását. Az ember tulajdonképpen abban a mértékben ember, amennyiben felszabadítja értelmét érzékei alól, és gondolkodó lényként teremtő módon avatkozik be a mikrokozmosz és a makrokozmosz közötti kapcsolatokba. [...] a földet megműveli, az állatot megszelídíti, a dolgokat átalakítja, tökéletesíti, kicseréli, ezer eszközt és eljárást eszel ki, hogy életének színvonalát emelje, és hogy a környezettől való függését a felette való uralommá változtassa. Ez minden kultúra alapja.”¹⁴

Noha első látásra úgy tűnhet, hogy Uexküll és főleg Spengler rovarjai – hangyák, szúnyogok, méhek – egyszerűen állati minőségükben jelennek meg, a klasszikus kultúra–természet felosztás értelmében homogén csoportot alkotva más állatfajokkal (sőt akár primitív emberi törzsekkel), valójában, és főleg Spengler esetében, egy fokozás eredménye a rovar bevezetése: csordaállat (gazella), kolóniát alkotó állat (hód), bonyolultabb társadalmi intézményrendszert fölmutató rovarársadalom (hangyák, méhek). A rovarnak az a szerep jut ezekben az analógiákban, hogy valamivel kevesebb legyen, mint az emberi, de már éppen több, mint az állati – még-épp-nem-ember, már-épp-nem-állat. A civilizálatlan, prehistorikus/ahistorikus (történeti tudattal még/már nem rendelkező) embertömeg jelölőjévé kell válnia – arctalan néppé, amely önmagában még nem állam, de már nem is megformálatlan kaotikus anyag, hanem a megformálódás előképeit (l. a lép Uexküllnél, a kezdetleges gazdasági technikák Spenglernél) fölmutató potencialitás. Ezek a kritériumok nagyon szubtilisen a gépi minőséget is játékba hozzák. Az euszociális rovarok tulajdonképpen egy finom elmozdulást jeleznek ebben a képletben: a kultúra–természet vagy ember–állat törésvonal eltolódását finomabb, rafináltabb distinkciók irányába. Tudomásul kell vennünk, hogy az emberi minőség 1920-ban nem egyszerűen a természetivel szemben találja meg a lehetséges öndefinícióit. Ahogy Seregi Tamás találóan jegyzi meg: „amivel a művészeti szép egyre inkább szemben áll, az nem a természeti szép, hanem az esztétikai ipar által termelt szépség”.¹⁵ Hogy már nem csupán a hegyorom vagy a tenger lehet fenséges, ahogy azt a fenséges kategóriáját megalakító Kant gondolta, hanem a felhőkarcoló is, ahogy Almási Miklós mutat rá.¹⁶ Hogy a fordizmus térnyerésével, a technika és tudomány Ortega y Gasset és részben Heidegger által nehezítette összefonódásával, a gépi minőség beékelődésével, az eltömegesedés rémképeivel, magyarán az elidegenedés új modalitásaival együtt azok az ismerős törésvonalak is elsodrótak, melyeknek az

innenső oldalán korábban önmagára ismert az ember, és már egyáltalán nem egyértelmű, kihez képest lehetnénk önmagunk.

3. A rovarok körülvesznek bennünket, szüntelenül ott munkálkodnak a közeli-
lünkben – a levegőben, a talajban, a vízben –, általában mégsem látjuk őket, hogy
aztán a legváratlanabb pillanatban kénytelenül bukkanjanak elő egy üregből, résből,
repedésből. A rovarvilág feltérképezetlenségének hangsúlyozása gyakran analóg
viszonyba kerül az ember biológiai, neurológiai feltérképezetlenségével, például
Freud elméletével az ego rétegzettségéről, tudat alatti működéseinkről, ösztön-
késztetéseinkről, végső soron tehát a bennünk rejtőz, ismeretlen állatról. Hogy
valóban így van-e, hogy az ember tényleg állat plusz valami egyéb (szimbólum-
használat, önreflexivitás, világteremtő habitus és így tovább), vagy, ahogy például
Heidegger állítja, az állat felől megközelíthetetlen létezők volnánk, más alkalom-
mal eldöntendő kérdés, most az számít, hogy az érett 19. század minek látta.

Ha nem az alakzat korai manifesztációi érdekelnének, William H. Gass *Rova-
rok rendje* (Order of Insects) című,¹⁷ eredetileg 1951-ben publikált, Kafka *Átvál-
tozására* látványosan rezonáló rövidprózáját hoznám szóba, melynek „háztartás-
beli” női elbeszélője azt tapasztalja, hogy az új bérlakásuk gyapjúszőnyegén kép-
ződő fekete foltokon keresztül folyamatosan csótánytetemek szivárognak a
felszínre.¹⁸ Nem kérdés, hogy Gass tudatosan játszik rá Freud elképzelésére az el-
fojtott ösztönkésztetésekről, de hogyan fejeződik ki mindez még Freud előtt?

Alfred Brehm 1869-ben adta közre *Az állatok világa* (Tierleben) ízeltlábúak-
kal foglalkozó kötetét (Vielfüssler, Insekten und Spinnenkerfe). A rovarokról
szóló rész bevezetőjében ezt olvassuk: „Az állatvilág összes csoportjai közt
a rovaroké a legnagyobb. Az eddig leírt rovarfajok számát ma már több mint
384 000-re becsülik. Ha azonban arra gondolunk, hogy az apró fajok egyelőre
még nem nagyon ismeretesek, akkor feltehetjük, hogy a rovaroknál megkülön-
bözthető fajok, alfajok és változatok száma a valóságban még sokkal nagyobb,
talán még a kétszeresénél is több. A rovarfajok százezrei, amelyek az idők folya-
mán keletkeztek, képesek voltak arra, hogy a legkülönbözőbb életfeltételekkel
megalkudjanak, és hogy boldogulásukat majdnem mindenütt megtalálják, ahol
szárazulat van, és élet egyáltalában lehetséges. Így azután azt látjuk, hogy a ro-
varok vidám népe tulajdonképpen sehol sem hiányzik és az embernek hol örö-
mére, hol bosszúságára tenyészik és szaporodik.”¹⁹

A rovarfajok számát ma nagyjából 3 millióra teszik, de léteznek ennél meré-
sebb becslések, van, aki ennek tízszeresét látja valószínűbbnek. Az elmúlt 150
évben tehát megtízszereződött a leírt rovarfajok száma, és várhatóan ez a szám
ismét megsokszorozódik az elkövetkező évtizedekben, még annak dacára is,
hogy a sokadik kihalási hullámot éljük. Összehasonlításképpen ma szűk 10 000
madárfaj él a Földön. Elképzelhetjük tehát, 1869-ben, a *Tierleben* rovarokat is
bemutató kötete megjelenése idején a 384 000 faj mennyire sokkolóan hathatott.
De Brehm rovarjai nemcsak sokan vannak, hanem szaporák, alkalmazkodóképe-
sek, mindenütt jelen lévők. Sokaságuk, szaporaságuk és omniprezenciájuk
mintegy kontrasztba kerül az emberi faj cselekvőképességével. A fölsorolt, ro-
varvilághoz kapcsolódó képzetek lefegyverző, bénító, sőt – ha elmozdulunk a
freudi terminológia irányába: kasztráló – biológiai ténytérültségként hatnak.
Egyébként *Álomfejtés* (Traumdeutung) című, 1899-ben megjelent kötetében
Freud valóban szentel egy fejezetet az álmainkban felbukkanó rovaroknak, és
nem túl meglepő módon ezeket a libidinális késztetések elfojtásával vagy a kont-
roll elvesztésével társítja, alapvetően azt állítva, hogy az álmainkban fölbukka-

nó rovarok mint általában mellékes tartalmak gyakran inkább elterelik (vö. „el-tolás”) a figyelmünk valami fontosról, mintsem közvetlenül utalnak valami lényegesre.²⁰

Kvázis a brehmi narratívát ismétli egy, a sepsiszentgyörgyi *Nemere* „politikai, társadalmi, szépirodalmi és közgazdászati lap”, „a háromszéki »Háziipar-egylet« és a »sepsi-szentgyörgyi önkényes tűzoltóegylet« hivatalos közlönye” 1878. augusztus 18-ai számának tárcarovatában szerző nélkül megjelent anyag *A rovarvilágból* címmel. Míg Brehm a 19. század második felében zoológusként abszolút világklasszisnak számított, a *Nemere* egy helyi érdekeltségű periodika volt, valószínűleg viszonylag szűk olvasóbázissal – éppen ez teszi izgalmassá, hogy a már ismert rovarvilágképzetek köszönnek vissza hasábjain: „A kőzetek belsejét kivéve talán nincs a természetben tér, melyet a rovarvilág be nem népesítene. Ha tekintetünk elől rejtve maradnak is gyakran, ott nyüzsög egész rajuk. A mocsár iszapja, a sivatag homokja, a gletscherek jege, számtalan növénynek és állatnak belseje számtalan rovarnak szolgál tartózkodási helyül s mindenhol ugyanazok a néma, fáradhatatlan munkások, ugyanazon zsákmányvágó, ellenállhatatlan harcosok ők. S bár milyen törekenyek vagy gyöngédek testrészeik, meglepő erőnyilvánításra képesek. [...] Növény és állat, folyékony és szilárd, egészséges vagy beteg, élő vagy halott – nekik mindegy: minden testen és testben a rovaroknak ezrei tanyáznak. Legszámosabban telepednek mégis a növényzetre. A gyökértől kezdve a magig, a hancstól a levélig minden rombolásuk áldozatává lesz. Magán a cserfán 200 faj rovarnál több tartózkodik s egy hernyó hónaponként saját súlyának 60,000 szeresét veszi magához táplálékkul. S ez még nem minden. Még a fémek keménysége sem áll nekik ellen. Nyomdákban, kikötőkben, raktárakban gyakran akadnak rovarok által minden felé összebarázdált ólomlemezekre s a francia Desmaret egész lajstromát állította össze a fémrágó rovaroknak. Valóban a rovarok a természetnek nagy pusztítóiként jelennek meg. Olyanok, mint a repülő, mászó tűz, mely a gyulást egész földrészekre szétviszi, s épen ott legkiirthatatlanabbak, hol az élet bősége a legkimeríthetlenebb. [...] [A] harc ezen tevékeny, okos, ugy szép mint undok állatvilággal a civilisatio herculesi munkái közé tartozik. Az ember, ki semmiben sem találékonyabb mint a háború mesteriségében, vele szemben annál erőtlenebb, minél kisebb és észrevétlenebb. Hasonlít az óriáshoz a ki küzd a felhővel és köddel. Mert valamint köd és felhő veszi őt körül mindenfelől, ugy nyüzsögik őt körül ezek; mondhatni, hogy a levegővel légyi be azokat, mintha élő levegőt képeznének azok az apró rángatózó, szűrő, szívó parányok.”²¹

Túl az ismerős képzeteken – szívósság, falánkság, szaporaság, omniprezencia – a *Nemerében* megjelent cikk alaphelyzete, hogy háborúban állunk a rovarvilággal. Ennek van egy praktikus vonatkozása, ti. hogy a rovarok megtámadják, megdézsmálják, tönkreteszik a termésünket, a kultúrnövényeinket, mi pedig kultúrhéroszokként próbáljuk visszaverni támadásaikat. Ugyanakkor valamiféle ontikus megrendülés is kifejezésre jut a cikk soraiban: még a levegővel is őket lélegezzük be. A rovarokkal vívott háborúnak végül is egyetlen tartható kifutását valószínűsíti a cikk: a világunk és egyben saját humán létezésünk biológiai kondícióját előtti kapitulációt.

4. Végül, a rovarok az átalakítás és egyben a metamorfózis nagy mesterei: fel-lazítják, szétszerelik, felaprítják, széthordják az anyagot, hogy az valami egészen más konstellációban rendeződjék újra, illetve életciklusuk során maguk is szá-mos látványos morfológiai átalakuláson mehetnek keresztül. Annak a 18. szá-

zadban felfedezett (vö. Lomonoszov–Lavoisier-törvény), de a 19. században csúcsra járatott elvnek az élő reprezentációi, hogy egy zárt rendszerben az anyag ugyan állandó átalakulásban lehet, de sem az anyag, sem az energia mennyisége nem változó. A 19. század rajong a metamorfózisokért, a ciklikusságért, a múlt átszivárgásáért a jelenbe, a jelen múlttá tűnéséért, a szerves szervetlenné alakulásáért és fordítva, az élő halottba és a holt élőbe fordulásáért, az ember állatba hajlásáért és fordítva, a gép humanizálódásáért és az ember gépiesedéséért. Bram Stoker 1897-es Drakula-regénye, Baudelaire rezonálása a vámpírtémára (*Egy vámpír metamorfózisai* – magyarul Babits fordításában), Mary Shelley *Frankensteinje*, Coleridge korai panteizmusa, a prágai gölemtörténet 19. századi változatai, Poe kísérlete az egészséges és a patológikus relativizálására, a gótikus rémtörténetek és a kísértethistóriák, a neogótika, a parnasszizmus, az angol tájromantika – bizonyos értelemben mind-mind ennek a metamorfózis-fétisnek a szimptomái. Ezeknek az átalakulásoknak az emblémája lehetne a rovar: a temetőbogár, a moly, a szú, a döglégy, a hangya(boly), a metamorfózisok misztikájának megannyi apró mozgatórugója, melyek a lebontott anyagot visszajuttatják a körforgásba.

„[A] természet – hangzik a már idézett *Nemere*-cikk zárata – fenntartja az erők egyensúlyát mindenhol. Még növényeknek is jutott szerep a hatalmas ellenség kiirtása körül. Több gombafaj nevét is onnan nyerte, hogy rovarirtó. Számos bogár aztán maga tör rokonai életére. A rovarvilág sas-a, a szitakötő is nevezetes szerepet játszik. Rá is van teremtve, vagy Darwin szerint: »odafejlődött.« Tud repülni előre, hátra, oldalt, le és fel. Az emlősök között is hatalmas ellensége van pl. a hangyáknak. De leghatalmasabb ellenségek a madarak; hol az embert és más állatot elhagyják fegyverei, ott ők teljesítik kötelességüket. Azonban az anyyra rettegett, üldözött rovarvilágnak is meg van pótolhatlan szerepköre a természet háztartásában.

Bár mily kártékony is pusztításuk magában véve, egészben véve a természet áldásának tekinthetők. Rendeltetésük: a földnek és légnek tisztítása. A hol egy állat elhull, valami élő meghal, ott megjelennek a mászó és repülő csapatok. S elkezdenek vágni, rágni, tépni, míg csak a fehér csontok maradnak. Egy hét sem telt el, a hulla máris eltűnt; léteelt adott egy millió új lénynek: de a halálos gázok ki vannak irtva, visszavezetve az élet nagy körfolyamába.”²²

Írásom mellett érvelt, hogy a 19. század második fele és a 20. század 30-as éve között a rovarvilágot tematizáló narratívákban gyakran kifejezésre jut valami az ember saját sorsához, világban elfoglalt pozíciójához fűződő viszonyából. Noha történetileg és tematikailag egyaránt rétegzettek, sőt széttartóak az áttekinthető narratívák, mégis alakzatszerűvé teszi őket, hogy jóval az euszociális viselkedés 1960-as évekbeli felfedezése előtt valami olyasmit érzékelnek a rovarvilágban, ami azt máig az emberi önértés egyik bázisává teszi.

■ JEGYZETEK

1. Az angolok William Kirbyt (1759–1850) tekintik az entomológia megalapítójának. William Spence-szel (1783–1860) közösen kiadta az első entomológiai enciklopédiát, és nagyban hozzájárult a Királyi Entomológiai Társaság létrejöttéhez 1833-ban.

2. „[A] környezettörténesek egyes esetekben egyenesen az emberiség természettudományát próbálták megalkotni. [...] Egyszerűen fogalmazva a környezettörténelem – ha éppen nem kulturális, szociológiai vagy gazdaságtörténeti megállapításokat tesz –, akkor az embereket biológiai lényként kezeli. Alfred Crosby Jr., akinek könyve, *The Columbian Exchange* (A kolumbuszi árukereskedelem) az újfajta környezeti történetírás előfutárának számított az 1970-es évek elején, az első kiadás előszavában ezt így fogalmazta meg: »Az ember még azelőtt biológiai lény,

hogy római katolikus, kapitalista vagy bármi más lenne.« Daniel Lord Smail nemrégiben megjelent könyve, az *On Deep History and the Brain* (A mélytörténelemről és az agyról) kalandos vállalkozás, amelynek során a szerző az evolúcióval és az emberi idegrendszerrel foglalkozó tudomány eredményeit próbálja ötvözni a hagyományos történetírással. Smail könyve a biológia és a kultúra közötti lehetséges kapcsolatokat kívánja feltérképezni, de eközben mindvégig tisztában van a biológiai érvelés korlátaival.» – Dipesh Chakrabarty: *A történelem klímájáról, négy tételben*. 2000 2010/2. 6.

3. „A tudomány előtti Európa látomása a Földet a hanyatlás, a halál és a romlás pöcegödrének látta, amelyből elődeinknek, akik szemüket a napok, csillagok és Isten meg nem rontható szféráira szegezték, csupán az ima, a szemlélődés és a tudás által volt némi reményük szabadulni; ma, egyfajta ellen-kopernikuszi forradalomként, éppen a tudomány kényszeríti a tekintetünket a Földre, amelyet újfent a viszály, a hanyatlás, a háború, a szennyezés és a romlás pöcegödrének tekintenek. Ezúttal azonban sem ima nincs, sem esély arra, hogy máshova meneküljünk. Míután a zárt kozmoszból átléptünk a végtelen univerzumba, most vissza kell térnünk a végtelen univerzumból a zárt kozmoszba – azzal a különbséggel, hogy ezúttal nincs rend, se Isten, se hierarchia, se tekintély, tehát szó szerint nincs »kozmosz«, mely szó egy csinos és jól komponált elrendezést jelöl. Nevezzük hát ezt az új helyzetet görög nevén kakosmosznak. Micsoda drámán mentünk keresztül: először a kozmoszból az univerzumba, majd az univerzumból a kakosmoszba!” Bruno Latour: *Ágencia az antropocén korában*. Prae 2017/1. 6–7.

4. Gustave Le Bon: *A tömegek lélektana*. Franklin-Társulat, Bp., 1913.

5. Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I–II*. Noran Libro, Bp., 2011.

6. Martin Heidegger: *Lét és idő*. Osiris, Bp., 2007.

7. Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Ikon, Bp., 1995.

8. José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.

9. Ernesto Laclau: *A populista ész*. Noran Libro, Bp., 2011.

10. Peter Hayes: *A csőcselék ideológiai funkciói*. In: Bíró Judit (szerk.): *Deviációk*. Új Mandátum, Bp., 1998. 46–60.

11. Jakob von Uexküll: *Staatsbiologie (Anatomie – Physiologie – Pathologie des Staates)*. Gebrüder Paetel, Berlin, 1920. [<https://archive.org/details/staatsbiologiean00uexk/mode/1up?ref=ol&view=theater>]

12. Kulcsár-Szabó Zoltán: *A gondolkodás háborúi. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből*. Ráció, Bp., 2014. 132–134.

13. Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya II*. Noran Libro, Bp., 2011.

14. Uo.

15. Vö. „Már nem intézhető el ugyanis annyival a kérdés, hogy a művészeti szépet szembeállítjuk a természeti széppel, és szellemi eredetére hivatkozva magasabb rendűnek nyilvánítjuk, és pedig azért nem, mert amivel a művészeti szép itt egyre inkább szemben áll, az nem a természeti szép, hanem az esztétikai ipar által termelt szépség. Ez a szépség pedig nem természeti, hanem nagyon is mesterséges, művi, és ennyiben igenis a szellem terméke, és ezért még csak tökéletlenebb voltára sem tudunk hivatkozni (ha egyáltalán elfogadjuk Hegelnek a természeti szép tökéletlenségére vonatkozó tételét).” Seregi Tamás: *A művészeti és az esztétikai szféra különválása a 19. században*. Cirkart 2016. március 1. [<http://www.cirkart.hu/2016/03/01/a-muveszeti-es-az-esztetikai-szfera-kulonvalasa-a-19-szazadban/>]

16. Vö. „Az éjszakai New York távlati képe esztétikai csoda. De ha dolgozol akad egy-egy ilyen százelemesben, rögvest átéled a hangyalét élményét. A fenséges, mint a pénz és hatalom monstanciája, körülfog, lenyel, megaláz, miközben ámultan gyönyörködsz. A befogadó redukcióját a HIGH TECH tér emberfeletti méretei váltják ki, de egyben el is rejtik: csak a csoda látszik.” Almási Miklós: *Antiesztétika*. T-Twins-Lukács Archívum, Bp., 1992. 147.

17. William Gass: *Rovarok rendje*. In: Bart István (szerk.): *Entrópia*. Mai amerikai elbeszélők. Európa, Bp., 1981. 175–183.

18. A Gass-történet nagyszerű elemzését lásd Molnár Gábor Tamás: *Egy novella komplex megközelítése: szoros olvasás és kontextusteremtő értelmezés* (William H. Gass: *Rovarok rendje*). Studia Litteraria 2019/3–4. 217–230.

19. Alfred Brehm: *Az állatok világa* [<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Brehm-brehm-allatok-vilaga-8CCA/>]

20. Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Helikon, Bp., 2003. 199–220.

21. *A rovarvilágból*. Vázlat. Nemere 1878. 71. 281.

22. Uo. 282.